

**TÜRKİYE’DE TOPLUMBİLİMİN ÖNCÜLERİNDEN:
HİLMİ ZİYA ÜLKEN**

Bekir KOCADAŞ*

Özet

Hilmi Ziya Ülken, Türkiye’de sosyolojinin gelişmesinde ve tutunmasında büyük katkıları olan “nev-i şahsına münhasır” bir toplumbilimcidir. Ziya Gökalp’tan hemen sonraki toplumbilim çalışmalarına yön veren önemli şahsiyetlerin başında gelen Ülken, Fındıkoğlu ve Mehmet Ali Şevki vb. gibi toplumbilimcilerden biridir. Onlarca kitabı ve yüzlerce makalesiyle toplumbilime ve bu alandaki çalışmalara hem ilgi çekmiş hem de toplumbilim literatürüne pek çok eser kazandırmıştır.

Anahtar Sözcükler: Bilim Anlayışı, Batıya Yaklaşımı, Toplumbilim Anlayışı,
Toplum Sınıflaması, Tarihi Maddecililiği.

**ONE OF THE PIONEER OF THE SOCIOLOGY IN TURKEY:
HİLMİ ZİYA ÜLKEN**

Abstract

Hilmi Ziya Ülken having big contributions on developments and acceptance of sociology in Turkey is a distinctive sociologist. Hilmi Ziya Ülken coming the head of the sociologists, directed studies of sociology just after Ziya Gökalp, is one of the sociologists such as Mehmet Ali Şevki and Fındıkoğlu, etc. He has both added a lot of works to sociology literature and pointed to works in this field with his hundreds of books and articles.

Keywords: His conciousness of science, his approach to the West, his understandig
of sociology, his classification of society, his historical materialism.

Ülken’in Hayatı

1901 yılında İstanbul’da doğan Ülken, 1918 yılında mülkiyeye (Siyasal Bilgiler Fakültesi) girmiştir. 1921 yılında buradan mezun olmuş ve mezuniyetinden hemen sonra İstanbul Edebiyat Fakültesi coğrafya asistanlığına atanmıştır. İstanbul Edebiyat Fakültesi felsefe bölümünden ahlak, sosyoloji, felsefe tarihi sertifikalarını almıştır.

1933’e kadar İstanbul’un muhtelif liselerinde felsefe ve sosyoloji öğretmenliği yapmıştır. Bu arada 1928’de “Umumi Ruhیات”ı (taş basması) ve “Felsefe”yi, 1931’de ahlak felsefesini ortaya koyduğu “Aşk Ahlakı”nı ve aynı yıl “Umumi İçtimaiyat”ı, 1932-1933’de “Türk Tefekkür Tarihini” akabinde 1933’te “İnsani Vatanperverlik”i yayımlatmıştır. Bu eseri Atatürk’ün ilgisini çekmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü - bkocadas@adiyaman.edu.tr

Ülken, 1933 yılında Dar'ülfünun İstanbul Üniversitesine dönüştürülünce, devlet tarafından bu konuda araştırma yapması için Berlin Kütüphanesine gönderilmiştir. Almanya'dan döndükten sonra yeni kurulan Türk Tefekkür Tarihi kürsüsüne doçent olarak atanmıştır. Ayrıca 1936 yılında ek görevli olarak İçtimai Doktrinler Tarihi kürsüsüne öğretim üyesi olarak atanmıştır. Aynı yıl verdiği ders notlarını kitap haline getirerek "20. Asır Filozofları" adıyla yayımlamıştır. 1940 yılında Van Aster'in teklifi üzerine felsefe profesörlüğüne atanmıştır. 1944 yılında sosyoloji kürsüsü kurulmuş ve bu kürsünün profesörlüğüne getirilmiştir. Ayrıca, İstanbul Teknik Üniversitesinde sanat tarihi derslerini de 1948 yılına kadar okutmuştur¹.

1957'de Ordinaryüs Profesörlüğe yükseltilmiştir. 1960 ihtilalinde üniversitelerden uzaklaştırılan 147 profesörünün içinde Ülken de olunca, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden iyice kopmuştur. 1968 yılında yeni açılan Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde açık bulunan eğitim ve ilim felsefesi profesörlüğüne ek görevli olarak atanmıştır. Bu görevde üç yıl çalışmış ve 1971 yılında 70 yaşını dolduran Ülken emekliye ayrılmıştır. Ancak İlahiyat Fakültesi yönetim kurulu ve Ankara Üniversitesi senatosu kararıyla bu fakültedeki görevi bir yıl daha uzatılmıştır. 1973 yılı temmuzunda İlahiyat Fakültesinden ayrılmış, yakalandığı kalp ve beyin rahatsızlığından kurtulamayarak 5 Haziran 1974 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. İlmî çalışmalarının yanında edebiyat ve resim çalışmaları da yapan Ülken Fransızca, İngilizce, Almanca ve Arapça biliyordu².

Ülken'in Üniversite Dışı Mesleki ve Sosyal Çalışmaları

Ülken İstanbul felsefe grubundan öğrencilik arkadaşı Yusuf Ziya Yörükkan'la beraber 1923 yılında felsefi-edebi "Mihrap" dergisini, aynı yıllarda mülkiye ve edebiyat fakültesinden bir kısım arkadaşlarıyla birlikte "Anadolu" dergisini yayımlamışlardır. Her iki dergiye ek olarak "Dergâh" dergisinde de devamlı yazılar yazmıştır. Ayrıca, Ankara Öğretmenler Birliğinin "Muallimler Birliği" mecmuasında da çalışmıştır. Yine bu sırada "Türk Yurdu" dergisine de yazılar yazıyordu. 1927'de Servet Berkin'in teşebbüsü ile bir kısım lise öğretmeni arkadaşlarıyla birlikte de "Felsefe ve İçtimaiyat Derneği" ve aynı addaki dergiyi kurmuşlardır. Bu dernek, Darülfünun felsefe hocaları ile birlikte felsefenin çeşitli alanlarında tebliğler hazırlamaktaydı. Dernek ve dergi İstiklâl Özel Lisesi müdürü Agâh Sırrı tarafından maddi ve manevi destek görmüştür. 1929'da faaliyetin kesilmesi üzerine Ülken yarım kalan bu teşebbüsü yeniden canlandırmaya çalışmıştır ve derneği tekrar Profesör Şekip Tunç'un başkanlığında faaliyete geçirmişlerdir. Bu ikinci teşebbüse Şevket Aziz Kansu ve Kerim Erim'de katılmıştır. Ancak bu da iki yıldan fazla yaşayamamıştır³.

1937 yılında Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) Ülken'i Şekip Tunç'la beraber Paris'teki 9. Milletlerarası Felsefe Kongresine göndermiştir. 1939 yılındaki Institut International de Sociologie'nin Bükreş'teki 14. kongresine tebliğlerle katılmıştır. Fakat II. Dünya Savaşının patlaması üzerine üyelerden çoğu gelmediğinden kongreden beklenen sonuç alınamamıştır.

¹ Gülseren ARTUNKAL: "Hayatı ve Eserleriyle Babam Ülken", **Sosyoloji Konferansları**, 17.Kitap, İstanbul, 1979, s.3.

² Eyüp SARAY: **Hilmi Ziya Ülken**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1986, s.12-13.

³ Eyüp SARAY: A.g.e., s.XIII.

Öte yandan Ülken, imtiyaz sahibi olduğu Galatasaray Dergisi ve Mülkiye Dergisinde 1933 yılından başlamak üzere devamlı yazılar yazmıştır. 1938'de Celalettin Ezine'nin mali desteğiyle "İnsan" dergisini çıkarmaya başlamış ve bundan sonra da bu dergiyi kendi mali imkânlarıyla ve aralıklarla 1943 yılına kadar çıkarmıştır. Buna paralel olarak Sosyoloji kürsüsünde "Sosyoloji Dergisi" adlı bir yaylığı 1960 yılına kadar da çıkartmaya muvaffak olmuştur⁴.

1949 yılında UNESCO merkezinin teşebbüsü ile Oslo'daki Association International de Sociologie'nin kuruluşuna katılmıştır. Institut International de Sociologie'in 1950 yılında Roma'da yaptığı kongreye beş tebliğle katılmıştır. Kongre Ülken'i Genel Sekreter seçmiştir. Ülken'nin teklifi üzerine kuruluş 15. Milletlerarası Kongresini 1952 yılında İstanbul'da yapmış ve yine Ülken'in teşebbüsleriyle Kongre Actesleri iki cilt halinde basılmıştır. Oslo'da verilen karara göre üyeler memleketlerine dönünce Milli Sosyoloji Derneklerini kuracaklardı ve Ülken bu karara uyarak İstanbul'da meslektaşlarını toplayarak Türk Sosyoloji Derneği kurmuştur.

1954 yılında Şam'da UNESCO yardımıyla toplanan "Orta Doğu Memleketleri Sosyal İlimler Öğretimi konferansına katılmış ve buradaki tartışmaları Fransızca ve Arapça olarak yayımlanmıştır. 1956 yılında Amsterdam'daki 3. Dünya Sosyoloji Kongresinde üç tebliğ sunmuştur. Association International'in başkan vekilliklerinden birine seçilmiştir. 1960 yılında Mexico'da yapılan Sosyoloji Kongresine bir tebliğ göndermiş ve bu tebliği toplantıya bizzat katılamamasına rağmen yayımlanmıştır.

Ülken'in Bilim Anlayışı

Ülken'in bilim anlayışını toplumsal konulara ilişkin çeşitli çalışmalarından saptamak mümkündür. Özellikle "Telifçiliğin Tenakuzları", "Sosyolojinin Mevzu ve Usulü" ve "Soyaçekim" gibi incelemeler Ülken'in bilim anlayışını ortaya koymaktadır. Ona göre bilim, "Kat'ilik dereceleri ne olursa olsun metafizik veya ilahi endişeler dışında insanların tabiata ve kendilerine ait araştırmaları"dır. Ülken burada bilimin genel bir tanımını vermektedir⁵.

Bilim anlayışı çok açık olmamakla birlikte, tekilcilikten çoğulculuğa doğru yöneldiği söylenebilir. "Bugünün bilimi gittikçe parçacıktan bütüncülüğe, varlığın her derecesinde artan özerkliğe, varlık derecelerini en basite ve bire indirmek gayreti yerine her dereceyi kendi yapısı ve vasıflarına göre tetkik metoduna, hâsılı bilimde monizm'den plüralizm'e doğru gitmektedir. Bu çağdaş bilim anlayışı nedeniyle insana özgü manevi sosyal âlemle organik arasındaki karşılıklı etki, nüfus ve ilişkiyle açıklaması gerekir"⁶.

Ülken, 20. Yüzyıl öncesi bilimlerin ve bilim anlayışının, toplumsal bilimleri bütünüyle doğal bilimlerin etkisi altında bıraktığını belirtir. 20. yüzyıl sonrası bilim anlayışında toplumsal bilimlerin doğal bilimlerin etkisinden kurtulduğunu belirterek bu gelişimi şöyle açıklar: "Yirminci yüzyıl başından özellikle 1926'dan sonra bilim görüşü gittikçe değişmiştir. Tabiat bilimleri artık eski

⁴ Eyüp SARAY: A.g.e., s.XIV.

⁵ Emre KONGAR: **Türk Toplum Bilimcileri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s.159.

⁶ Hilmi Ziya ÜLKEN: **Toplum Yapısı ve Soyaçekme**, Doruktekin Yay., İstanbul, 1971, s.145.

determinizmden, mekanizmden, statik unsurculuktan bahsetmemektedir. Bunların yerine dinamizm, ihtimaliyet, hareketlilik, değişme fikirleri yer almıştır. Tabiat bilimlerindeki bu gelişme ve yenileşme insan bilimleri ve felsefede de tesirini göstermiştir. Bu bilimler üniversal ve kesin konuları araştıran tabiat ürünlerinin sömürgesi olmaktan çıkmaya başlamıştır.” Sosyal alanda ortaya çıkan bütün sorunları bir hamlede çözmeye kalkışan genel nazariyelerin yerini tecrübî araştırmalar ve kısmi nazariyeler almıştır.

Ülken’e göre toplumsal bilimlerin konularını belirleme, sınırlarını çizme, yaklaşım ve tekniklerini saptama çabaları toplumsal bilimlerin kendi ürününü almaktan çok doğal bilimlerdeki gelişmeyle belirlenmiştir. Bir başka deyişle Ülken, toplumsal bilimlerdeki değişimin bütünüyle doğal bilimlerdeki değişimlere bağlamıştır. Ülken, bilim sınıflamasında, Marks ve Comte’un yaklaşımlarından bir birleşime ulaşmaya çalışmıştır. Ona göre; “bir bilim sınıflamasında, Comte’un dediği gibi statige karşı dinamik konulardan, Marks’ın dediği gibi tarihin mutlak ve devrim ilkesinden değil her varlık derecesinde farklı şekil değişimleri ve evrim olgularından söz edilebilir.” Bu yaklaşımla Ülken bilim sınıflamasını şu şekilde yapmıştır⁷:

1. Mantık
2. Matematikler
3. Mikroskoplu madde ilmi
4. Kozmik tabiat ilmi
5. Mikro-Fizik
6. Hayat ilmi
7. İnsan ilmi

Ülken’e Göre Toplumbilimin Gelişmesi

Ülken toplumbilimin bir bilim dalı olarak ortaya çıkışını Comte’a kadar götürmektedir. Ülken, toplumbilim kelimesini ilk kez kullanan Comte’un bir çeşit “içtimai siyaset” yapmak amacı taşıdığını belirtmektedir. Ona göre Comte, toplumbilim anlayışında somut toplumsal olguları incelemek yerine bu olgulara ilişkin soyut zihinsel analizler üzerine durmuştur. Ülken Comte’un bu yaklaşımıyla, toplumbilimin kuruluşunu geciktirdiğini ve hatta orantısız hale getirdiğini iddia etmiştir. Comte’tan sonra gelen ve aynı yaklaşımla hareket eden toplumbilimciler de çeşitli şekillerde analogiler yapmaya çalışarak toplumbilimi çıkmaza sürüklemişlerdir. Ülken ayrıca Comte’ta açıkça görülen toplumsal yaklaşımı ve yaşamı içgüdülerle açıklama ve bağlama eğiliminin Spencer ve onu izleyenlerde organizmacılığı doğurduğunu, giderek Hegel’den etkilenen bir kısım toplumbilimcilerin ise “psihologisme”e saplandıklarını ileri sürmüştür⁸.

Toplumbilim anlayışını ve adını benimseyen birçok düşünür, bu isim altında kendi doktrinleri, politika anlayışları gibi pratik amaçlara yönelmişler ve toplumbilimlerinden uzaklaşmışlardır. Buna karşılık, toplumbilim kavramını benimsememiş olan birçok araştırmacı ise bu bilim dalını daha fazla

⁷ Emre KONGAR: A.g.e., s.160-161.

⁸ Emre KONGAR: A.g.e., s.160-163.

etkilemişlerdir. Örneğin; Marks'ın Kapital'i, Le Play'ın monografileri gibi araştırmalar toplumbilimin gerçek malzemelerini oluşturmuştur⁹.

Ülken'e Göre Toplumbilimin Konusu

Hilmi Ziya Ülken'in toplumbilimin konusuna ilişkin düşünceleri farklı dönemlerde önemli değişiklikler göstermiştir. 1942 yılında yayınlanan "Sosyolojinin Mevzu ve Usulü" makalesinde toplumbilimin konusuna ilişkin görüşlerini şöyle açıklamaktadır. "Cemiyetin keşif ve sabit kütle olacak yerde değişen münasebetlerden ibaret olmasına gelince, işte asıl sosyolojinin mevzunu teşkil edecekte bu münasebetler ve onların değişme şartlarını araştırmak olacaktır. Gerçekten onların zannedildiği gibi keyfi ve tesadüfi değişmeler olmadığı, başka tabii değişmeler gibi muayyen şartlara bağlı olduğu sathi tetkiklerde anlaşılabilir. Şu halde toplumbilimin mevzunu içtimai adını verdiğimiz münasebetler ve değişmeler olacaktır. Toplumbilimde ruhi veya uzvi noktalar gibi alınan insanların birbirine tesirlerini ve mücerret münasebetlerini tetkik etmek kâfi değildir. Fakat bu münasebetler arasında mevcut olan içtimai değişmelerin safhalarını tetkik etmek lazımdır." Toplumbilimin konusu olarak toplumsal ilişkiler sistemini ele alan Ülken, toplum bilimin konusunu oluşturan bu ilişkileri çok açık olmamakla birlikte, insanlar arası ilişkiler (insan-insan ilişkileri) ve bu ilişkilerin üzerinde yer aldığı doğal olaylar arasındaki ilişkiler (insan-doğa ilişkileri) olarak belirlemektedir. 1949 yılında yayınlanan "Sosyolojinin Dalları" adlı makalesinde farklı bir toplumbilim anlayışına sahiptir. Bu dönemde toplumbilimin konusunu; "monografiler yoluyla parçalardan bütünlere doğru giderek toplumsal oluşumları incelemelerin" oluşturduğu kanısındadır¹⁰.

Sonuç olarak üç ayrı dönemde Ülken'in toplumbilimin konusuna ilişkin düşüncelerini genel olarak değerlendirmek gerekirse; 1940'lardaki toplumbilim anlayışının daha açık ve anlaşılır olduğu söylenebilir. Bu dönemde Ülken, toplum, toplumsal kurum, toplumsal ilişki gibi kavramlar arasında anlamlı ilişkiler kurarak toplumbilimin konusunu açıklığa kavuşturmuştur. Buna karşın 1949 sonrası toplum bilim konusunu açıklarken temelde felsefi bir yaklaşıma yönelmiştir. Toplumbilimin konusunu görece bir öncelik sırası saptayarak değerlendirdiği 1955'lerdeki düşüncelerinde ise psiko-sosyolojik bir yaklaşım ağırlık taşımaktadır¹¹.

Ülken'in Toplum Sınıflaması

Hilmi Ziya Ülken, bu konuda önce farklı düşünürlerin toplum sınıflamasını ele alarak eleştirmiştir.

Ona göre ilk sınıflamayı yapan Aristo, sınıflamasını yalnızca siyasal ölçüte dayandırmış, ekonomik, ahlaki ve düşünsel öğeleri dikkate almamıştır. Comte ise toplumların dinamik yanlarını dikkate alarak statik yanlarını ihmal etmiştir. Bu sınıflamayı tarihi ve düşünsel olarak nitelendirir. Spenser ilkel ve gelişmiş gibi görece bir ölçütle toplumları sınıflandırmış, fonksiyonalist bir yaklaşım

⁹ Emre KONGAR: A.g.e., s.160-164.

¹⁰ Emre KONGAR: A.g.e., s.160-170.

¹¹ Emre KONGAR: A.g.e., s.160-174.

kullanılmıştır. Le Play'in toplum sınıflaması ise coğrafi bir sınıflamadır. İnsanı tabiat karşısında tek başına ele alır ve tarihi gelişimi hesaba katmaz. Durkheim ekolü ise toplumsal işlevlerle ilgilendiğinden sınıflama yapmamıştır¹².

Ülken değişik düşünceleri eleştirdikten sonra bir toplum sınıflamasında kullanılması gereken ölçüleri belirler. Ona göre bir toplum sınıflamasının tam olabilmesi için;

- a. İşlevsel ve düşünsel olmayıp yapısal olmalı.
- b. Tarihsel ve coğrafi koşulları dikkate alarak toplumsal değişme ve toplumsal yapıyı göz önünde bulundurmalı.
- c. Yalnız toplumun dış yapısını (toplumun doğal çevresini) değil özellikle iç yapısını (toplumsal ilişkiler sistemini) incelemelidir¹³.

Ülken, bu ölçülere en yakın olarak Rene Maunler'in sınıflamasını görmektedir. Onun sınıflamasını temel alarak geliştirmekte ve kendi görüşlerini özet olarak şöyle açıklamaktadır.

Bir içtimai müessese değerlerle bir tabiat derecesi arasındaki karşılıklı münasebetten doğar. Burada değerlere kültür diyecek olursak, her içtimai müessese kültürle tabiat arasındaki muayyen bir sentezdir. Kültürün tabiatla ve tabiatın kültüre karşılıklı tesirinden türlü zümrelemeler ve müesseseler meydana gelir. Mesela, aile bu manada bir müessesedir. Çünkü orada din, ahlâk, örf, iktisat gibi türlü değerler, organik tabiatla temas halindedir ve organik tabiatla bu değerler arasındaki karşılıklı tesirden aile dediğimiz sentez meydana gelmiştir.

Bu esaslara göre Ülken içtimai müesseseleri (veya zümreleri) beş büyük sınıfa ayırır:¹⁴

- a. Toprak bağlılığına dayanan komşuluk müesseseleri,
- b. Soy bağlılığına dayanan kandaşlık müesseseleri,
- c. İş bağlılığına dayanan iktisadi müesseseler,
- d. Kudret bağlılığına dayanan iktisadi müesseseler,
- e. İtikat ev kanaat bağlılığına dayanan dini-ideolojik müesseseler.

Cemiyette sosyal fonksiyonlar ne kadar farklılaşmışsa, sınıflarda o derecede birbirinden ayrılmışlardır. Bununla beraber birbirlerini de o kadar tamamlarlar. Bir sınıfın varlığı, ancak, diğer bir sınıfın varlığına bağlıdır. Bundan dolayı sınıflar arasında çatışma vardır. Bir o kadarda karşılıklı bağlılık vardır. Fakat cemiyet sınıftan doğmamıştır. Çünkü ilkel cemiyetlerde sınıf yoktur. Tersine birçok basit zümrelerin bir araya gelmesinden veya ilkel cemiyetlerin karmaşıklaşmasından sınıf doğmuştur¹⁵.

Hilmi Ziya Ülken'e göre günümüz cemiyeti, tamamen başka bir cemiyet olsa bile ondan yine bir takım sosyal tabakalar meydana gelecektir. Bu sosyal sınıfların şimdiki gibi üretim işinden doğmayıp, fikri, ahlâki veya başka bir esasa göre kurulması mümkündür. Fakat yeni cemiyetin

¹² Hilmi Ziya ÜLKEN: **Umumi İctimaiyat**, Ebu'z-Ziya Matbaası, İst., 1932, s.90.

¹³ Hilmi Ziya ÜLKEN: **Umumi İctimaiyat**, s., 93.

¹⁴ Emre KONGAR: A.g.e., s.184.

¹⁵ Hilmi Ziya ÜLKEN: **Sosyolojiye Giriş**, Üçler Basımevi, İst., 1947, s.18.

kuruluşunda temel olan mertebeler düzeni mutlaka insanlar arası değerlere göre, yeni sınıflara ayrılacaktır¹⁶.

Ona göre endüstriyel cemiyetin meydana getirdiği sınıflar, kendi içerisinde teşkilatlanarak birbirlerine zıt güçler haline gelmektedirler. Bunlar arasındaki gerginlik, sınıflar arası çatışma, sınıfların birbirlerini yok etmesi yerine, içtimai merkezleşmenin alâmetidir. İçtimai merkezleşmeler yeni bir sınıf meydana getirerek daha geniş içtimai merkezleşmeye doğru genişleme eğilimi gösterir. Eski ekonomik faaliyetin korporasyonlarda olması yerine, bugün millette ve federal kuruluşlarda, yarın daha geniş kuruluşlardadır. Sınıf şuuru ne kadar artarsa içtimai çevreler de o kadar genişlemektedir. Bir sınıf rejimi yerine geçen yeni sınıf ilişkilerini kaldırmıyor, bilakis daha geniş gerginlik olaylarını doğuruyor. Sınıflar arasındaki çatışma bilhassa bugünkü modern toplumda kapitalist-işçi çatışması olarak görünüyor. Oysa bu iki sınıf her zaman birbirine muhtaçtır. Birbirlerini kaldırmaları, yok etmeleri diye bir şey söz konusu olamaz. Komünist rejimde kapitalist sınıf yerine memur sınıfı geçmektedir. Her aydın sınıf zevkte, yaşayış tarzında bir değerler merdiveni doğuruyor. Hâlbuki komünist devlet tam bir değer eşitliğinden uzaklaşarak eskisinden farklı bir değerler merdiveni kuracaktır¹⁷.

Ülken'in Batılılaşma İle İlgili Görüşleri

Hilmi Ziya Ülken batılılaşmayı modernleşme olarak görür. Ona göre batılılaşma, batı kültürüne ayak uydurabilmek için o kültüre ulaşabilmektir. Batı kültürü önce ekonomik-siyasi alanda, sonra bütün değerler alanında dünya görüşü olacak kadar genişlediği zaman, 16. yüzyıldan sonra onun gelişme hızına ayak uyduramayan başka kültürler için tek yol kalıyordu: Modernleşmek¹⁸.

Ülken, modernleşme konusunda başlangıçta iki yaklaşımın varlığından bahseder. Ona göre modernleşme modelleri;

- a. Kültür-uygarlık ayrımı yaparak iki dünya görüşümü hem ayırmayı, hem de uzlaştırmamanın olanaklı olduğunu savunan görüş ki, bilindiği gibi bu Ziya Gökalp'tan kaynaklanan görüştür.
- b. Yalnız teknik ve ekonomik gelişme ile modernleşmenin olanaklı olduğunu savunan görüş, olarak iki grupta toplanmıştır.

Ülken'e göre, her iki model de batılılaşmanın özüne inememiştir. Birincilerde modern kültür yaratıcılığına her türlü katılma reddedildiği için bu hareket yer yer primitif direnmeleriyle kahramanca ve asil görünse bile, sosyal intihara ulaşmaktadır. İkinciler ise her türlü yaratıcılığı durduğu için üstün kültürün önünde pasif bir hayranlık tavrı doğurmakta ve ilerisi için hiç bir gelişme imkânı bırakmamaktadır¹⁹.

¹⁶ Hilmi Ziya ÜLKEN: *Aşk Ahlakı*, Ülken Yay., İst., 1971, s.131.

¹⁷ Hilmi Ziya ÜLKEN: *Sosyoloji*, Remzi Kitabevi, İst., 1943, s.198.

¹⁸ Hilmi Ziya ÜLKEN: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İst., 1979, s.18.

¹⁹ Hilmi Ziya ÜLKEN: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.20.

Ülken, kendi modernleşme anlayışını ise şöyle vermektedir: “*Modernleşme sorunu ancak modern kültür seviyesine ulaşılarak ve bu faaliyete katılarak çözülebilir. Modernleşme batının yaratıcı-üretici faaliyet seviyesine ulaşmaktadır. Modernleşme hiçbir zaman yaratıcı milletlerin eserlerini almak, kültürün ürünlerini benimsemekle olmamaktadır. Ülken’e göre batılaşmada temel sorun dünya görüşü ve zihniyettir. Değerlerde yaratıcı olmayan bir milletin, milletlerarası piyasadan sanat örneklerini, hukuk şekillerini, felsefe eserlerini almasından bir sonuç çıkmaz. Özellikle bunların son yemişleri olan tekniği ve teknik ürünlerini almasından hiçbir sonuç çıkamaz. Çünkü onları yapan, o üstün kültürün yaratıcılığını ve üreticiliğini sağlayan dünya görüşü ve zihniyettir. Toptan bir dünya görüşü seviyesine varmadıkça, bu zihniyeti almadıkça, çağdaş kültüre girmek mümkün değildir*”²⁰.

Osmanlılarda batılaşma devletin girişimleriyle başlar. Aydınlarca benimsenmesi daha sonra gerçekleşir. Ülken’e göre batılaşmanın aydınlarca benimsenmesiyle batıcılık hareketi topluma girmeye başlamıştır. Ülken bu dönemi, Tanzimat ruhunun devletten halka geçişi, yukarıdan aşağıya inişi olarak nitelendirir. Bu yeni aşamada sınırlı bir çevrede kalan batıcılık hareketinin topluma girmeye başladığını gösterir. Batılaşmanın yalnız kanun şekilciliğinde kalmayarak, fikre ve öze nüfuz etmesi istekleri bu suretle uyanmıştır²¹.

Diğer yandan batıcılık hareketi yalnızca Osmanlı toplumunda batı düşüncelerinin yayılmasına yol açmamıştır. Batıcılık hareketi aynı zamanda Türkçülük ve İslamcılık akımlarının da doğup gelişmesine neden olmuştur. Ülken batılaşma hareketi yoluyla Osmanlı toplumunda İslamcılık hareketinin daha da fazla yayıldığını öne sürmektedir. Ona göre batılaşma hareketi ile birlikte, İslam mantık ve hukuk bilgisi Türkleşmiş ve henüz pek gelişmemiş olan batı düşüncesinin karşısında açık ve sistemli olması yüzünden kuvvetle tutunmuştur. Hatta bazen batılı düşüncelerden daha üstün bir rol oynamıştır²².

Ülken batılaşma eylemini değerlendirirken, bu eylemlerin toplumsal sınıflardan gelmeyip, yukarıdan yöneticilerce başlatılıp geliştirilmesini, bu eylemin başarısızlığında en önemli etkenlerden biri olarak görür. Ülken’e göre batı, bütün toplumsal hareketler, reformlar, devrimler, halktan, aydından, toplumsal sınıflardan gelir. Osmanlı toplumunda bunlar daima yukarıdan saray ve ordudan gelmiştir. Siyasi otorite, kendisinin en iyi, en doğru düşündüğüne inandığı ve kimsenin fikrine danışmadığı için, girişim yalnız oradan gelince uygulama olanağı bulmuş, aydın da yalnız siyasi otoriterin dediklerini onayladığı veya onun hoşuna gidecek şeyler söylediği zaman eyleme ulaşabilmiştir. Böyle bir davranış ise aslında baskının devamı demektir. Bu ise siyasi otoriteye bir yandan aşiret reisliği geleneğinden, bir yandan da fanatizm zihniyetinin kalıntısından gelmektedir. Toplumsal sınıfların ve mesleklerin bilinci artarak bu zihniyetle savaştıkça ondan kurtulmak mümkün olacaktır²³.

²⁰ Hilmi Ziya ÜLKEN: *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.21.

²¹ Hilmi Ziya ÜLKEN: *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.38–39.

²² Hilmi Ziya ÜLKEN: *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.68.

²³ Hilmi Ziya ÜLKEN: *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.339.

Ülken, batılaşmanın eksikliklerini ve yanlışlarını, bu eylemin yönetici sınıfa başlatılması ve kontrol edilmesine bağlamaktadır. Ona göre, bu hastalık, toplumsal sınıfların bilinçlenmemesinden kaynaklanmaktadır. Toplumsal sınıflar bilinçlendiği oranda bu zihniyetten kurtulma sağlanacaktır²⁴.

Ülken'in Tarihsel Maddecilik İle İlgili Görüşleri

Ülken, düşünce gelişmelerinin ileri aşamalarında tarihi maddeci yaklaşıma karşı tutum almıştır. Marksist kuramı eleştirir. Ancak bu eleştirilerinde Ülken, okuyucusuna yanlı olduğunu hissettirir. Bu tutumu kendisini yanlışlara götürmüştür. Marksist toplum karşısında en büyük kapitalist toplum olan Amerika'nın diğer kapitalist ülkelerle ilişkisinin az gelişmiş ülkelerin lehine olduğunu savunmaktadır. Ülken'e göre Amerika, bu ilişkide az gelişmiş ülkelere sömürgeciliğin ortadan kalkması lehinde katkıda bulunmaktadır²⁵.

Marksist kuramın sınıf mücadelesini tekelleşmeye dayandırmasının, bu kuramı yanılttığını ileri sürer. Ona göre tekelleşme oluşmadığı için, sınıf mücadelesi kuramı da yanlıştır²⁶. Ülken, 'artık değer' kavramına da karşı çıkar. Kârın bir kısmının organizatöre, yani kapitaliste gitmesi pek tabiidir. Ona göre kapitalist sınıfın en doğal hakkıdır. Çünkü organizatörlük gerek endüstri gerek ziraat teşebbüslerinde çok büyük rol oynayan nadir vasıflardandır. Böyle bir kârı ise işçinin gelirinden eksiltmek veya ona 'artık değer' adını vermek kadar saçma bir şey olamaz²⁷.

Marksizm'in işçi sınıfının öğretisinin olmasını da kendisine göre yorumlar. Ona göre Marksizm'in işçi sınıfına sarılması, işçilerin örgütleri sayesinde en saldırgan kuvvet meydana getirmelerindedir²⁸. Ülken'e göre soldaki düşünce farklılığı Marksist kuramın eksikliğinin göstergesidir²⁹. Burada Ülken, kapitalist toplumlarda farklı modellerin olmasını dikkate almamaktadır. Oysa sosyalist toplumlardaki ayrılıklar, kapitalist toplumlar içinde geçerlidir.

Genelde Ülken, tarihi maddecilik konusundaki düşüncelerini bilimsel bir yaklaşımla değil, politik bir yaklaşımla vermektedir. Bu tutumu da birçok çelişkilere düşmesine, duygusal kalmasına yol açmaktadır.

Ayrıca tarihi materyalist yaklaşımı benimsendiği yıllara tepki olarak Tarihi Maddeciliğe Reddiye'yi yazmıştır.

Ülken'in Fikri Değişim Süreci

Hilmi Ziya Ülken'in eserleri baştan sona dikkatle incelendiğinde 1936-1946'ya kadar tarihi maddecilik okuluna bağlı olduğu bizzat kendisince değişik eserlerinde belirttiği gibi, bu öğretilen sonradan vazgeçtiğine dair ifadelerine de eserlerinin birçok yerinde rastlanmaktadır.

Ülken felsefe, toplumbilim ve psikoloji gibi toplumsal bilimlerin temel disiplinleri üzerinde araştıran, sorunları bütüncü bir yaklaşımda çok yönlü irdelemeye çalışan ve düşünceleri zaman içinde

²⁴ Hilmi Ziya ÜLKEN: **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, s.340.

²⁵ Hilmi Ziya ÜLKEN: **Tarihi Maddeciliğe Reddiye**, İstanbul Kitabevi, İst., 1981, s.135.

²⁶ Hilmi Ziya ÜLKEN: **Tarihi Maddeciliğe Reddiye**, s.134.

²⁷ Hilmi Ziya ÜLKEN: **Tarihi Maddeciliğe Reddiye**, s.166.

²⁸ Hilmi Ziya ÜLKEN: **Tarihi Maddeciliğe Reddiye**, s.128.

²⁹ Hilmi Ziya ÜLKEN: **Tarihi Maddeciliğe Reddiye**, s.119.

değişmeler gösteren bir düşündürdür. Son özelliğinin kendisi de bilincindedir. Bu durumu her zaman yeni arayışlar içinde olduğunu-belirterek açıklamıştır. Yeni arayışlar içerisinde olmak kuşkusuz bilimsel düşünceye aykırı değildir. Ülken'in toplumbilim yaklaşımında eleştirilmesi gereken nokta, bu arayışların doğrusal bir gelişim izlemeyişi, geriye dönüşleri kapsamı ve telifçiliği eleştirmesine karşın kendisinin de uzlaştırma çıkmazına saplanmasıdır. Bu yargılara bir örnek vermek gerekirse, 1936 yılında yazdığı "20. Asır Filozofları" adlı yapıtının önsözünde düşünsel gelişiminin "...metafizikten müspet ilimlere, idealizmden materyalizme" doğru ilerlediğini söylerken, 1955 yılında ise toplumbilimin problemlerinin felsefi bir temele dayandırılması gerektiğini belirtmekte ve "bu felsefe ya epistemolojik ya da metafizik tarzda temellendirir ve biz sosyolojiyi metafizik üzerine kuruyoruz" demektedir.

Farklı düşünceleri uzlaştırmaya yönelmesinin en büyük nedeni ise yeni bireşimlere ulaşmak tutkusudur. Türk düşününde felsefe ve toplumbilim alanındaki kuramsal ve uygulamalı birikimin yetersizliği onu Batı'daki gelişimleri izleyerek bu alanda bir temel oluşturmaya yönelmiştir. Bunu yaparken de dönem dönem yeni akımları yeterince irdelemeye zaman ayırmadan benimsemiş ya da karşı çıkmış, çoğu kez de uzlaştırmaya çalışmıştır³⁰.

Ülken'in Psikoloji Bilimine Yaklaşımı

Genç yaşta felsefe çalışmalarına başlayan Hilmi Ziya Ülken için en mühim felsefe insan ruhunun açıklanmasıdır. Ona göre ancak ruh ve mahiyeti bilindiği takdirde, toplumbilim ve felsefe konuları açıklanabilir. Aksi takdirde felsefe ve toplumbilim kısır çekişmelerden kurtulamaz.

Hilmi Ziya Ülken'e göre mutlak ruh yoktur. Ancak ruhun kendisi değil faaliyetleri vardır. Onun için psikolojinin konusu ruh değil, ruhi faaliyetlerdir. Ruh sonlu bir varlıktır. Ruh eşya ile kendisinden ibaret birliğin şuurudur. Tabiatın birliğini temin eder; âlemin olgunluğu eşyanın son ucudur. Tabiat bütün dehasını ve kudretini ruh ile meydana koymuştur. Medeniyet onun eseridir; felsefe ruhun hürlüğünün sonucudur ve ondan doğmuştur.

Ruh gizlilikleri veya sırları saklayan bir varlık değildir. Onda esrar ve karanlık yoktur. Ruh, açıklığın ve aydınlığın en olgun halidir. Âlemin karanlık, gizli ve bulanıklığı ruhla açıklığa kavuşturulabilir. Ruh ile perişanlığa düzen ve karanlığa ışık verebilir. Ruh âlemin aynasıdır. O ne kadar temiz ve açık ise, içindeki akisleri de o derece belli ve gerçektir. Hakikat ruhta ve ruh her yerdedir³¹.

Hilmi Ziya Ülken'in psikolojisinde insan yapı itibarı ile üç boyutlu bir görünüme sahiptir. Bunlarda; ruh, beden ve çevredir. O insanın bu üç realitenin dışında düşünülemediğini ısrarla savunur. Bu üç realiteyi hem birbirlerinin zıttı ve hem de birbirinin tamamlayıcısı olarak görünür. Bu üç gerçeğin çatışması, bizim, değerler âlemimizi, kavramlarımızı, akıl prensiplerimizi meydana getirir. Bilhassa çevrenin insan yapısı üzerindeki etkisi insan ruhiyatının gelişmesinde önemli bir faktördür. Ona göre şahsiyetimizi hemen hemen çevrenin beden üzerinde yapmış olduğu etkiye

³⁰ Emre KONGAR: A.g.e., s.203-204.

³¹ Hilmi Ziya ÜLKEN: **Aşk Ahlakı**, Ülken Yay., İst., 1971, s.23.

borçluyuz. Fakat insanın bedeni çevrenin baskılarını almaya hazır bir balmumu değildir; çevrenin baskılarını karşılamaya muktedirdir. Ülken, her ne kadar çevre ve beden ilişkisinde, birini değerine tercih etmiyor görünse de, vardığı sonuçlar itibarıyla çevreye öncelik tanıdığı açığa çıkmaktadır³².

Gestaltçıların Ülken'in psikolojik görüşlerini etkilediği de görülmektedir. Ancak Köhler'in mekanik düzenle dinamik düzen arasında zıtlık kurması ve yalnız dinamik görüşe bağlanmasına itiraz eder. Bunu Köhler'in yanılması olarak değerlendirir. Çünkü beden ve ruh bir bütündür. Beyindeki bazı zedelenmeler organizma tarafından zamanla yeniden yenilenebiliyor. Böylece ruhi görevler de eskisi gibi yeniden işlemeye başlıyor³³.

Ülken'in Felsefe İle İlgili Görüşleri

Ülken, ilk felsefi çalışmalarına, geleneğe uygun olarak Aristoteles ile başlamıştır. Aristoteles'in tabakalı âlem görüşü, onun toplumbilim görüşünü etkilediği gibi, felsefesini de etkilemiştir. Bu etkinin sonucu olarak söylenebilir ki Ülken, sonsuz varlık âleminde tabakalı bir varlık anlayışı üzerinde durmuştur. Onun deyişi ile bu vahdetle kesret değil, kesretle vahdettir.

Ülken'in fikirlerinin ilk tohumları 1925'lerde belirmeye başlamıştır. Bu E. Boutrox'un plüralizmine dayanan sosyo-psikolojik bir insan felsefesidir. Aşk Ahlakı'nı yazdığı sıralarda Spinoza'nın etkisinde kalmış, Hegelci diyalektikten hareket alıyordu. Ancak bu kitabın bel kemiğini Hegel'i tenkit ederek, Hegel'in fikirlerinde esaslı değişiklikler yapan Venedetto de Crose'un görüşleri teşkil ediyordu. Spinoza'yı bu yazarla tamamlamaya çalışmıştır. Fakat daha sonra Nietzsche ve Yeni Kantçı filozofların etkisiyle "passion" üzerinde durmuştur. Passiyonu bütün fiillerimizin hareket noktası olarak almaktadır. Ülken, Venedetto de Crose'u daha 1922'lerde hocası Mehmet İzzet'in tavsiye ve etkisiyle okumaya başlamıştır. Buda Hilmi Ziya Ülken'in ahlâk konusunda hocası Mehmet İzzet'in etkisinde olduğunu göstermektedir³⁴.

Ülken, psikolojide ve toplumbilimde olduğu gibi, felsefede de her türlü ircacı görüşe karşıdır. Onun için felsefe ne tabiat ve insan ilimlerinden birine veya bütününe ne de değerlerden birine (sanat, ahlâk, din) irca edilebilir. Onlardan her birinin ayrı ayrı konuları ve sahaları vardır. Felsefe kendi alanını, onların konuları üzerine derinliğine bir bakış ile kavrar prensibi onun son yıllara kadar hiç vazgeçmediği bir esas olmuştur. Yazarın buhrandan kurtularak bu noktaya gelmesinde şüphesiz Max Scheeler'in, Heidegger'in, Pascal'ın, Saint August'in etkisinin büyük olduğu gibi, Hume'un, Main de Biran'ın ilk olgu araştırması Ülken'i etkilemiştir. Ülken, ilk olgu olarak suje-obje birliğini koyar. Çünkü ona göre doğrudan doğruya ilk kavradığımız şey, suje-obje bütünüdür. Bu bir nevi sezgidir, derken yazarın Bergson'a yaklaştığını görmek kabildir. Ona göre suje-obje bütünü hem zıt ve hem de bunlar birbirlerinin tamamlayıcısıdır. İnsan suje-obje bütünü aynı anda kavrayamaz. Birbirine tercih etmekle diğerini gölgede bırakmış oluruz. Âlem sonsuzlar âlemidir. Biz var olanların bütün basamaklarında yükselsek bile yine sınırlarında kalırız. Onları ancak âlem kavramı ile aşarız. Çünkü

³² Hilmi Ziya ÜLKEN: *Aşk Ahlakı*, s.24.

³³ Hilmi Ziya ÜLKEN: *Genel Felsefe Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1972, s.122.

³⁴ Eyüp SARAY: A.g.e., s.112.

böyle bir aşkın varlığı asıl obje ile aşmak mümkün değildir. Çünkü böyle bir aşkın varlığın asıl obje ve sujeyi kuşatıcı özelliklere sahip olması gerekir. Bu ise aşkın bir Dyadedir. Aşkın obje ile ancak inanma ile temasa gelebiliriz. Çünkü o bütün düşünme ve bilme güçlerini aşar. Aşkın obje Ülken'in felsefesini düalizmden kurtarır. Zaten kendisinin de belirttiği gibi aşkın obje onun felsefesinin çıkış noktasıdır³⁵.

Ülken, insanın var olmasını diğer insanların var oluşuna bağlar. Bu ise âlemde var olmaktır. Yazarın burada kullandığı bu ifade Karl Jaspers'de de vardır. Ancak Ülken âlemde var olmak derken insanın iki manzarasını birden ele alır. Yani insanı bir yanı ile toplum bir yanı ile fert olarak görür. Fert ve toplum alanı aynı insani varlıktır. Karl Jaspers ise bunları ayrı ayrı yerlere koyar. Önce ayrı ayrı olan fertlerin sonradan birleşerek toplumu meydana getirdiğini ileri sürmektedir. Ülken'e göre bilgi ve varlık gibi paradoks bir görünüme sahiptir. O da suje-obje bütünü halinde alınmaktadır. Bilgi de akıl dışıdır. O da ancak aşkın obje ile anlaşılabilir. Bilgi bizi alternatifler karşısında bırakır. İnsan ya o yahut bu alternatiflerden birini seçmek durumundadır. İnsan her iki alternatifini birden kavramaktan acizdir. Bu yüzden bilgi teorisi ile varlık kavranamaz. Bilgi sınırlı ve sonlu olmakla beraber, mutlak varlığa yönelir ve ona dayanır. Bu da zıt ve tamamlayıcı varlığı kuşatan aşkın varlıktır. Hilmi Ziya Ülken'in varoluşçu felsefesi temelde mutlak varlığa dayanır. Böylece o felsefesini mutlak şüphecilikten ve çıkmazdan korumuş olmaktadır³⁶.

Ülken'in Eserleri

Hilmi Ziya Ülken'in eserleri ve makaleleri esas itibarıyla üç konuda toplanabilir. Bunlar psikoloji, toplumbilim ve felsefedir. Fakat fikirlerinin gelişmesi bakımından eserleri ve makaleleri birbirini tamamlar ve bir bütün teşkil eder. Bu bakımdan yazarın eser ve makalelerini kesin hatlarla psikolojiye ait olanlar diye ayırmak oldukça güçtür. Birkaç nokta dikkate alınarak yazarın eserlerini ve makalelerini şu bölümlere ayırmak, pratik olması bakımından daha yerinde olacaktır.

- a. Toplumbilim ile ilgili eserleri
- b. Felsefe ile ilgili eserleri. Onlarda iki bölüme ayrılabilir:
  - a. Sistematik felsefe ile ilgili olan eserleri
  - b. Felsefe Tarihi (Türk-İslam Felsefesi) ile ilgili olan eserleri
- c. Yabancı dilde yayınlanmış eserleri
- d. Romanları

a. Toplumbilim İle İlgili Eserleri

1. İçtimaiyat Hakkında İptidai Malumat (G. Richard'dan tercüme), İstanbul, 1924, 134 sf.
2. Umumi İçtimaiyat, İstanbul, 1931
3. İçtimai Doktrinler Tarihi, İstanbul, 1940, 342 sf.

³⁵ Eyüp SARAY: A.g.e., s.113.

³⁶ Eyüp SARAY: A.g.e., s.113.

4. Dini Sosyoloji, İstanbul, 1943, 180 sf.
5. Resim ve Cemiyet, İstanbul, 1943 58 sf., 32 plan veya şema
6. Sosyoloji (Umumi İçtimaiyatın ikinci baskısı), İstanbul, 1943, 288 sf.
7. Yahudi Meselesi, İstanbul, 1944, 244 sf.
8. Milletlerin Uyanışı, İstanbul, 1945, 88 sf.
9. Sosyolojiye Giriş, İstanbul, 1947, 200 sf.
10. Millet ve Tarih Şuuru, 1.Baskı, İstanbul, 1948
11. Tarihi Maddeciliğe Reddiye, 1.Baskı, İstanbul, 1951, 244 sf.
12. Sosyoloji Problemleri, İstanbul, 1955, 422 sf
13. Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretimi ve Araştırmaları, İstanbul, 1956, 160 sf.
14. Veraset ve Cemiyet, İstanbul, 1957, 163 sf.
15. Siyasi Partiler ve Sosyalizm, İstanbul, 1963, 175 sf.
16. Değerler, Kültür ve Sanat, İstanbul, 1965, 51 sf.
17. Sosyoloji Sözlüğü, İstanbul, 1970
18. Toplum Yapısı ve Soya Çekme, İstanbul, 1971

b. Felsefe İle İlgili Eserleri

a. Sistematik Felsefe İle İlgili Eserleri

1. Umumi Ruhیات, İstanbul, 1928 (Eski harflerle, Taş Baskı), 675 sf.
2. Felsefe Dersleri (Metafizik); Bilgi ve Vücut Nazariyeleri, İstanbul, 1928, 156 sf.
3. Aşk Ahlakı, 1.Baskı, İstanbul, 1931, 244 sf (4 Baskı yapılmıştır)
4. Felsefe Yıllığı, İstanbul, 1931, (2.Baskı, 1931–1932) 376 sf.
5. İnsani Vatanseverlik, İstanbul, 1933, 266 sf.
6. Telifçiliğin Tenakuzları, İstanbul, 1933, 80 sf.
7. Yeni İlmi Zihniyet, İstanbul, 1934, 200 sf (Bachelard’dan çeviri)
8. İlim ve Felsefe (Moritz Schlick’ten çeviri), İstanbul, 1934, 50 sf.
9. Metafizik (1.Kitap) (Aristo’dan çeviri), İstanbul, 1935, 110 sf.
10. Yirminci Asır Filozofları, İstanbul, 1936, VIII+439 sf.
11. Mantık Tarihi, İst., 1942, 336 sf.
12. Lojik Prensipleri ve Muasır Tenkit, (Drnold Remand’dan tercüme) İst., 1942, 207 sf.
13. Emil (J.J.Roussecu’dan A.R.Ülgener ve S.Güner ile birlikte kısaltılmış tercüme) İst., 1953, 538 sf.
14. Ahlak, İst., 1946, 310 sf.
15. Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında (Emile Boutroux’dan tercüme), İst., 1947, II+183 sf.
16. İlliyyet Meselesi ve Diyalektik, Ankara, 1938, 30 sf.
17. Tasavvur ve Psikoloji, İst., 1946
18. Felsefeye Giriş, Ankara, 1957, 217 sf. (I. Kitap)

19. Felsefeye Giriş, Ankara, 1958, IV+217 sf. (II.Kitap)
20. Bilgi ve Değer, Ankara, 1965, 429 sf.
21. Etika (Spinoza'dan çeviri), Ankara 1946, 409 sf
22. Eğitim Felsefesi, İst., 1967, 330 sf.
23. Varlık ve Oluş, Ankara, 1968, X+530 sf.
24. İlim Felsefesi I, Ankara, 1969, VII+293 sf.
25. Genel Felsefe Dersleri, Ankara, 1972, V+143 sf.

b. Felsefe Tarihi (Türk-İslam Felsefesi) İle İlgili Eserleri

1. Türk Tefekkür Tarihi (2 Cilt): 1.Cilt, İst., 1932, 254 sf., 2.Cilt, İst., 1933, 281 sf.
2. Türk Filozofları Antolojisi, 1.Cilt, İst., 1935, 156 sf.
3. Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü, İst., 1935, 385 sf.
4. Türk Mistisizminin Tetkikine Giriş, İst., 1935, 56 sf.
5. Farabi (Kıvameddin Burslan ile birlikte), İst., 1940, 231 sf.
6. Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları, İst., 1940, 268 sf.
7. İbni Haldun (F.Z.Fındıkoğlu ile birlikte), İst., 1941, 320 sf.
8. Ziya Gökalp, İst., 1946, VIII+200 sf.
9. İslam Düşüncesi, İst., 1946, VIII+662 sf.
10. İslam Medeniyetinde Tercüme ve Tesirler, İst., 1947, 410 sf.
11. Türk Kozmogonisi: Türk Mitolojisi, Türk Hikmeti, Teknik, Tefekkür, 53 sf.
12. İslam Sanatı, İst., 1948, 53 sf.
13. İbni Rüşd, İst., 1951, 52 sf.
14. Farabi Tetkikleri (komisyon), İst., 1951, 126 sf.
15. İslam Düşüncesine Giriş, İst., 1954, 163 sf.
16. İbni Sina Risaleleri, İst., 1954
17. İslam Felsefesi Tarihi (I.Kısım), İst., 1957, 389 sf.
18. İbni Sina, İst., 1957, 53 sf.
19. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi (2 Cilt), İst., 1966, 817 sf.
20. İslam Felsefesi, Ankara, 1967, 356 sf.

c. Yabancı Dilde Yayınlanmış Eserleri

1. La Pensee de İslam, İst., 1953, 656 sf.
2. Qesta b. Luga, İst., 1933, 352 sf.
3. İbni Sina Risaleleri (Fransızcaya), İst., 1954
4. Turkish Architectures, Ankara, 1965
5. Humanisme des Cultures, Ankara, 1967, 216 sf.

d. Romanları

1. Posta Yolu, İst., 1941, 268 sf.
2. Rüzgâr Gibi Geçti (Margeret Mitchell'den Avni İnel'le birlikte tercüme 3 cilt bir arada), İst.,1941, 1596 sf.
3. Şeytanla Konuşmalar, İst., 1941, 219 sf.
4. Yarım Adam, İst., 1943, 380 sf.

Bunların dışında Ülken'in 350 makalesi yayınlanmıştır. Ayrıca yazarın Fransızca ve Türkçe yüzlerce kitap tahlili, günlük gazetelerde yayınlanan yüzlerce makalesi bulunmaktadır. Ayrıca, hazırlayıp da henüz yayınlama fırsatı bulamamış olduğu eserlerinin de bulunduğu tespit edilmiştir³⁷.

³⁷ Emre SARAY: A.g.e., s.16-20.

KAYNAKÇA

ARTUNKAL, Gülseren: "Hayatı ve Eserleriyle Babam Ülken", **Sosyoloji Konferansları**, 17.Kitap, İstanbul, 1979, s.3.

KONGAR, Emre: **Türk Toplum Bilimcileri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

SARAY, Eyüp: **Hilmi Ziya Ülken**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1986.

ÜLKEN, Hilmi Ziya: **Aşk Ahlakı**, Ülken Yay., İst., 1971.

ÜLKEN, Hilmi Ziya: **Genel Felsefe Dersleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1972.

ÜLKEN, Hilmi Ziya: **Sosyoloji**, Remzi Kitabevi, İst., 1943.

ÜLKEN, Hilmi Ziya: **Sosyolojiye Giriş**, Üçler Basımevi, İst., 1947.

ÜLKEN, Hilmi Ziya: **Tarihi Maddeciliğe Reddiye**, İstanbul Kitabevi, İst., 1981.

ÜLKEN, Hilmi Ziya: **Toplum Yapısı ve Soyaçekme**, Doruktekin Yay., İstanbul, 1971.

ÜLKEN, Hilmi Ziya: **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay., İst., 1979.

ÜLKEN, Hilmi Ziya: **Umumi İctimaiyat**, Ebu’z-Ziya Matbaası, İst., 1932.